

Kevin Saunders: Free Expression and Democracy

(Cambridge, Cambridge University Press, 2017. 386 oldal,
ISBN 978 131 662 308 4)

A kifejezés szabadságának szakirodalmi elképesztően gazdag, a világ minden táján élénk párbeszédet folytatnak egymással a téma kutatói. Még bizonyos nemzetek feletti trendeket, közösen vallott elveket is azonosítani lehet, amelyek a kifejezés szabadságának korlátaira vonatkoznak. Egy kalap alá szokás venni a „nyugati világ” államait, amelyek jogrendszere sok tekintetben hasonló válaszokat ad a szabadság határainak megvonását illető kérdésekre.¹ Így például kezd általánosan elfogadottá válni az a tétel, amely szerint önmagában a blaszfémia korlátozása nem megengedett,² vagy hogy a közéleti személyiségek szélesebb körben bírálhatók, mint a magán-személyek, és magánéletük védelme is csak szűkebb körben érvényesül azokhoz képest. Az Emberi Jogok Európai Bírósága mint a jelenleg a leghatékonyabban működő regionális emberi jogvédő mechanizmus a kifejezés szabadsága tekintetében is közbenjár az európai államok jogrendszerének harmonizációjában, döntéseit a Római Egyezményben részes államok bíróságai figyelembe veszik és hivatkozzák saját ítéleteikben.³

Ennek ellenére a kifejezés szabadságának főbb elemeit és korlátait átfogóan tárgyaló, összehasonlító jogi mű nagyon ritkán jelenik meg. Két fontos monográfia juthat eszünkbe, Eric Barendt⁴ és Ronald Krotoszynski⁵ tollából. Ezért is pótol nagy hiányt Kevin Saunders, a Michigan State University professzora, hiszen több mint tíz éve senki nem próbált meg ilyen átfogó könyvet írni. Saunders korábbi munkássága során is a kifejezés szabadságának egyes fontos kérdéseit vizsgálta, amit három jelentős monográfia bizonyít.⁶ Az új kötet Barendt alapművéhez

¹ Ez egyáltalán nem új jelenség, l. pl. Frede CASTBERG: *Freedom of Speech in the West: A Comparative Study of Public Law in France, the United States, and Germany*. Oslo, Oslo University Press, 1960.

² Lásd Velencei Bizottság: *Blasphemy, Insult and Hatred: Finding Answers in a Democratic Society* (2010).

³ David HARRIS – Michael O’BOYLE – Edward BATES – Carla BUCKLEY (szerk.): *Harris, O’Boyle, and Warbrick Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford, Oxford University Press, 2014.

⁴ Eric M. BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford, Clarendon, 1985.

⁵ Ronald J. KROTOSZYNSKI, Jr.: *The First Amendment in Cross-Cultural Perspective*. New York, New York University Press, 2006.

⁶ *Violence as Obscenity* (Durham, Duke University Press, 1996); *Saving Our Children from the First Amendment* (New York, New York University Press, 2006); *Degradation: What the History of Obscenity Tells Us about Hate Speech* (New York, New York University Press, 2011).

hasonlít annyiban, hogy a kifejezés szabadságának legtipikusabb korlátait elemzi, és áttekinti a különböző jogrendszerek alkalmazta megoldásokat. (Krotoszynski könyve eltérő szerkesztési elvet követ: külön-külön, fejezetenként mutatja be az egyes államokat és a kifejezés szabadságához való hozzáállásukat.) Saunders könyve két tekintetben tér el Barendtétől: kevesebb benne az elméleti fejtegetés, a korlátozások mellett és ellen szóló érvek aggályos egymás mellé helyezése és értékelése, azaz inkább a konkrét jogesetektől és szabályozásokból nyerhető tapasztalatokra fókuszál, továbbá több jogrendszert is érint, ugyanis áttekinti az amerikai, a brit, a német, a kanadai, az ausztrál, az új-zélandi, mi több, néhol még a japán jogrendszert is. Ez az összehasonlítás nem minden fejezetben szigorúan követett szerkesztési elv – a mindenhol tárgyalt amerikai megközelítés mellett a többi jogrendszer indokolt esetben bukkan csak fel, egy-egy alapvető fontosságú ügy bemutatása erejéig.

A szerző fő szempontja az összehasonlított jogrendszerek kiválasztásánál észszerű és logikus. Csak azon demokráciák közül választott, amelyek „teljesnek” minősültek (*full democracies*) az *Economist* c. hetilap által összeállított demokráciaindexben (Democracy Index). A sors finto-ra, hogy a kötet lezárása után közzétett 2016-os index szerint az Egyesült Államok lecsúszott a „törékeny” (*flawed*) demokráciák közé,⁷ azaz a kötet – a szerkesztési logikáját követve – immár nem teljes demokráciák, hanem az USA és más, a hetilap szakértői által erősebbnek tekintett demokráciák összehasonlítását tartalmazza. Persze az ilyen indexek megalapozottsága mindig vitatható, és egy demokrácia ereje, minősége objektív mérőszámokkal nemigen írható le. Vitán felül áll, hogy a kifejezés szabadságának védelme az Egyesült Államokban a legerőteljesebb, a védelmi szint megfelelőisége pedig a demokrácia egyik fontos kritériuma, de ezen index szerint a védelem alacsonyabb mértékét más tulajdonságok ellensúlyozhatják. Azaz a kifejezés szabadsága a demokrácia egyik, de nem egyetlen alapja (Saunders könyvének címe is ezt hangsúlyozza).

A kifejezés szabadságának eltérő védelmi szintjeit vizsgálva az egyes országokban, valóban lehetetlen a „nyugati világ” egészét egyszerre áttekinteni. Ezért szükséges az országok, jogrendszerek közötti szelekció, még akkor is, ha mint láthattuk, ez sem feltétlenül lehetséges teljes következetességgel. Hasonló megoldást választott új könyvében Eric Heinze, aki a „hosszú ideje fennálló, stabil, prosperáló” (*longstanding, stable, and prosperous*) demokráciákat vizsgálta a gyűlöletbeszéd korlátozása szempontjából.⁸ Ő nem demokráciaindexeket használt, hanem egyszerűen azon demokráciákat tekintette ilyennek, amelyek bizonyították tényleges képességüket valamennyi polgáruk megvédésére, mint pl. az észak-amerikai és a nyugat-európai államok. A szelekció eredménye tehát Heinzénél is hasonló, mint Saundersnál.

Saunders könyve 15 fejezetre oszlik, amelyeknek döntő többsége a „politikai” vélemények védelmével foglalkozik, azaz a közügyekre vonatkozó olyan beszéddel, amelyet a vizsgált államokban érvényes közmegegyezés szerint a legerőteljesebben kell védeni. A kötet 1–2. fejezetei a kifejezés szabadságának közös elméleti alapjait kívánják áttekinteni a vizsgált jogrendszerekkel kapcsolatosan. Az egyesült államokbeli szerzők által legtöbbször hivatkozott művekkel találkozhatunk itt is, a kötetnek a kifejezés szabadságának elvi igazolásáról szóló részében. A szerző

⁷ *The Economist Intelligence Unit: 2016 Democracy Index*, http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2016

⁸ Eric HEINZE: *Hate Speech and Democratic Citizenship*. Oxford, Oxford University Press, 2016. 69–78.

felidézi Alexander Meiklejohn,⁹ Vincent Blasi,¹⁰ Thomas Emerson,¹¹ Edwin Baker¹² és John Stuart Mill¹³ elméleteit, amelyek közül maga a demokratikus teóriát tekinti a legmeghatározóbbnak.

A kötet vezérfonala az az elgondolás, hogy a kifejezés szabadsága elsősorban azért védendő érték, mert gyakorlása hozzájárul a demokratikus viták eldöntéséhez és általában – a viták előfeltételeként – a tájékozott polgárok kineveléséhez. Ez persze nem zárja ki, hogy a demokrácia közösségi szempontjai összhangban álljanak a jog biztosítását alátámasztó más elméletekkel, amilyen pl. az individualista elmélet, az „ellenőrző funkció” (*checking value*) elmélet, vagy az igazság milli keresésének gondolata. Persze Meiklejohnnal kezdeni a kifejezés szabadságának elméleti megalapozását azt a megtévesztő képet sugallja, mintha a demokrácia és a kifejezés szabadságának kapcsolata 20. századi „találmány” lenne; a kötet kereteit szétfeszítette volna, de érdemes nem megfelekedezni a tényleges kezdetekről: az ókori görög demokráciában gyakorolt szólásszabadságról.¹⁴ Figyelemre méltó, hogy még a kifejezés szabadságának nagy teoretikusa, Louis Brandeis is az athéni Periklészig ment vissza a mára a maga jogán is klasszikussá nemesegett bírói véleményében, amiben hitet tett a kifejezés szabadságának demokráciában betöltött szerepe mellett.¹⁵

Az 1. fejezet áttekinti még néhány más állam alkotmányait is, ami a kifejezés szabadságának megjelenését illeti (Egyesült Államok, Kanada, Németország), az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikkét, a kartális alkotmány nélküli Egyesült Királyságot és az alkotmánnyal rendelkező, de abban külön a kifejezés szabadságát nem szerepeltető Ausztráliát és Új-Zélandot. Jellemző módon még azon államok esetében is, ahol van kodifikált, alkotmányba foglalt rendelkezés a kifejezés szabadságának védelméről, a kötetben a normaszöveg rövid felidézése után az adott államban megszületett legfontosabb bírói döntésekről esik szó. Nyilvánvaló, hogy nincs közvetlen kapcsolat a kifejezés szabadsága védelmének ereje, valamint a védelem hatókörének (*coverage*) kiterjedtsége és a konkrét alkotmányi rendelkezés között.

Az Egyesült Államok Első Alkotmánykiegészítésének szövege több tekintetben is talányos, akár a Kongresszus említésére gondolunk (vajon e rendelkezés a szöveg alkotóinak szándéka szerint kötelezte-e a tagállami törvényhozásokat is?), akár a „nem alkot törvényt” („*shall make no law*”) szövegrész (más módon, bírói döntésekkel korlátozható-e a szabadság?), akár pedig a „nem csorbítja” („*no law [...] abridging*”) kitétel értelmét keressük (csorbításnak számít-e a megfelelően indokolt és arányos korlátozás?). A német alkotmány az amerikaihoz képest bőbeszédűbb, ugyanakkor tudjuk, hogy a II. világháború után a győztes hatalmak azt lényegében

⁹ Alexander MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-Government*. New York, Harper Brothers, 1948.

¹⁰ Vincent BLASI: The Checking Value in First Amendment Theory. *2 American Bar Foundation Research Journal* 521 (1977).

¹¹ Thomas I. EMERSON: Toward a General Theory of the First Amendment. *72 Yale Law Journal* 877 (1963).

¹² Edwin C. BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford, Oxford University Press, 1989.

¹³ John Stuart MILL: *A szabadságról*. [Pap Mária ford.] Budapest. Századvég – Readers International, [1859] 1994.

¹⁴ Arlene W. SAXONHOUSE: *Free Speech and Democracy in Ancient Athens*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.

¹⁵ Vincent BLASI: The First Amendment and the Ideal of Civic Courage: The Brandeis Opinion in *Whitney v. California*. *29 William & Mary Law Review* 653 (1988).

rákényszerítették a vesztesre, és azt is, hogy a kifejezés szabadságának gyökerei a német jogi kultúrában jóval messzebbre nyúlnak vissza.¹⁶ Ugyanakkor az 1949-ben átmenetinek szánt alkotmány ma is hatályos, és folyamatosan erőteljes védelmet nyújt az emberi jogok, azon belül pedig a politikai szabadságjogok számára.

De minden, alkotmányába emberi jogokat is belefoglaló állam jogrendszerére igaz, hogy a kifejezés szabadságát érintő ügyekben döntéseket hozó bíróságok elszakadnak az alkotmány szövegétől: a *clear and present danger* doktrína¹⁷ vagy a *New York Times* szabály¹⁸ nem olvasható ki közvetlenül az Első Alkotmánykiegészítésből. Anglia jogtudósai pedig kartális alkotmány nélkül, mi több, az emberi jogokat listázó bármely jogszabály nélkül is evidenciának tekintették, hogy a sajtó szabadságát alkotmányos védelem illeti meg.¹⁹ Világos tehát, hogy valójában a jogi kultúra, a történelmi tényezők és a bírói, alkotmánybírói jogfejlesztés alakítja a kifejezés szabadságának határait – az azokban tapasztalható különbségek nem vezethetők vissza az alkotmány szövegére vagy éppen az ilyen rendelkezés hiányára.

Különbségek márpedig vannak, ez jól látható a kötetnek a közéleti viták szabadságával foglalkozó részeiből (3–10. fejezetek). A „politikai beszéd” természetesen tágran értelmezendő: minden vélemény idetartozik, amely fontos vagy apró-cseprő közüggel kapcsolatos. A kötet sorra veszi a kifejezés szabadságának klasszikus kérdéseit: a bűncselekmény elkövetésére való felbujtást (3. fejezet), a gyűlöletbeszédet (4. fejezet), a választási kampányok finanszírozását (7. fejezet), a nemzeti jelképek meggyalázását (8. fejezet) és a rágalmazást (9. fejezet). Ezek bemutatása jellemzően a legfontosabb amerikai legfelső bírósági döntések bemutatásával kezdődik, amit az egyes államok legismertebb eseteinek és törvényi szabályozásainak az áttekintése követ. Ugyanakkor Saunders részletesen elemzi az Egyesült Államok jogrendszerében nem ismert, de máshol gyakran alkalmazott korlátozások egy-egy csoportját is. Idetartozik a holokausztragadás tilalma (5. fejezet), a politikai pártok működésének betiltása (6. fejezet), vagy az egyéni becsület védelme (10. fejezet).

Ahogy szinte elképzelhetetlen lenne a *Skokie*-döntés (egy náci párt a zsidók lakta városrészben való felvonulásának jóváhagyása) adaptálása a gyűlöletbeszéd európai megítélésekor, a *New York Times v. Sullivan* ítéletben foglalt mérce alkalmazása európai rágalmazási esetekben, vagy Jerry Falwell keresetének elutasítása egy európai bíróság által, ugyanúgy az Egyesült Államokban nehezen értelmezhetőnek tűnik bizonyos történelmi tények tagadását tiltani, vagy a nemzeti lobogót a kifejezés szabadságát korlátozó védelem alá helyezni. A kifejezés szabadsága tehát minden demokratikus államban kiemelt fontosságú érték, azon belül a közügyek vitatása a legerőteljesebben védett belső magban helyezkedik el, de mégis, a védelem mértéke jelentősen eltérhet az egyes államokban. Az eltérések megjelenése és mértéke változatos, tehát hiba lenne leszűkíteni a vizsgálódást egyfajta Egyesült Államok kontra „a világ többi része” perspektívára. Saunders nem is teszi ezt, hanem mély empátiával, az egyes bírói döntések mélyére hatolva tárgyalja a kifejezés szabadságának különféle korlátozásait.

¹⁶ L. CASTBERG i. m. (1. lj.) 296–332.

¹⁷ *Brandenburg v. Ohio*, 395 US 444 (1969).

¹⁸ *New York Times v. Sullivan*, 376 US 254 (1964)

¹⁹ Albert V. DICEY: *An Introduction to the Study of the Law of the Constitution*. London, Macmillan, 1885.

A kötet 11–12. fejezeteiben a közmorál védelme érdekében alkalmazott beszédkorlátozások jelennek meg, amilyen például általában az erkölcs-, vagy kifejezetten a gyermekvédelem. Saunders tágan értelmezi a „beszéd” kategóriáját, így a kötet 13. és 14. fejezetei a kifejezés szabadságának sajátos részkérdéseiről szólnak, így a bírósági tárgyalások és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, amelyek külön-külön is a nyilvános véleményformálás előfeltételeinek tekinthetők.

Általában elmondható, hogy az amerikai megközelítés csaknem minden vizsgált kérdésben szélesebb körű védelmet nyújt a kifejezés szabadságának, ez alól a legszrevehetőbb módon az obszcenitás tilalma jelent kivételt, ami önmagában nem minősül bűncselekménynek az európai országokban, természetesen ide nem érve az Egyesült Királyságot, ahol hasonló tilalom létezik. E jelenségben is tetten érhető az a sajátosság, hogy a kifejezés szabadságának egy adott jogrendszer által elfogadhatónak tekintett korlátai mélyen gyökereznek az érintett állam történelmében és kultúrájában. Az erkölcstelen tartalmakkal szembeni fellépés a hagyományos köz-erkölcs-felfogáson és a puritán hagyományokon alapszik,²⁰ míg a politikai vélemények Európához képest páratlan erejű védelme szintén az amerikai történelmi hagyományok, a mindenkori kormányzattal szembeni bizalmatlanság és az angolszász eredetű individualizmus terméke.²¹

Mi lehet a következtetése egy ilyen összehasonlító megközelítésű műnek? A különbözőségek felvázolásán túl lehetséges-e azonosítani az objektíve „helyes” válaszokat a felmerülő kérdésekre? Lehet-e igazságot tenni és minőségében értékelni, valamint rangsorolni az egyes jogrendszereket? Saunders bölcsen állapítja meg a kötet 15., zárófejezetében, hogy ez elkerülendő. Az is világossá válik a könyv végére, hogy a már említett, „az Egyesült Államok kontra a világ többi része” hozzáállás mára már meghaladott. Valójában jóval több a közös pont az Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada és Európa jogrendszerei között a kifejezés szabadságát érintően, mint ami elválasztja őket egymástól. A közéleti viták nyíltságát célzó szabályok nem térnek el olyan mértékben, amennyire a hagyományos megközelítés ezt sulykolni szokta.²² (Pl. a gyűlölködés korlátozásához az erőszak veszélyét megkívánó, Európában számos helyen alkalmazott szabály nem áll nagyon távol a *clear and present danger* doktrínától, a közéleti személyiségek jogainak védelmét csak igen szűken biztosító esetjog pedig rokonítható a „*reckless disregard*” mércéjével a *New York Times v. Sullivan* döntésből.)

Saunders legfontosabb konklúziója azonban nem ez. Mint megállapítja, egy demokráciában rendszeresen döntéseket kell hozni a kifejezés szabadságának határait illetően. Ezek a döntések az egyes államokban eltérők, de ez szükségszerű, és az egyes választások között nem lehet objektíve azonosítani a „helyes” választ. Azaz a demokrácia ereje nem kizárólag a kifejezés szabadsága számára biztosított védelem erejétől függ. Miközben nem vitás, hogy e szabadság nélkül demokrácia nem működhet, nem lehet azt állítani, hogy az angol, a német, vagy éppen az ausztrál és a kanadai demokrácia *per definitionem* kevésbé lenne erős, mint az amerikai, mert valamivel csekélyebb mértékű védelmet biztosít a kifejezés szabadsága számára. E ponton fel-

²⁰ Geoffrey R. STONE: *Origins of Obscenity*. 31 *NYU Review of Law & Social Change* 711 (2007), 718–721.

²¹ BLASI i. m. (10. lj.).

²² Hasonló érvelést ld. HEINZE i. m. (8. lj.) 143–144.

idézhetjük még Fred Schauer korábbi észrevételét, amelyben a jogi szabályozás és a valóság közötti kölcsönhatásra hívja fel a figyelmet: mint írja, egy adott ország médiája nem feltétlenül szabadabb, izgalmasabb és tölti be hatékonyabban a demokráciában neki szánt szerepet amiatt, mert a rá vonatkozó szabályok, jogi doktrínák többet engednek meg neki²³ (Schauer az Egyesült Államok és Ausztrália közéleti sajtóját hasonlítja össze, és megállapítja, hogy ez utóbbi a gyakorlatban nem kevésbé szabad vagy releváns, mint a jogi értelemben erősebben körülbástyázott előbbi).

Saunders könyve tehát egyfelől izgalmas utazásra hív, amelyen keresztül az általa kiválasztott országok jogi kultúrájába nyerhetünk bepillantást, másfelől szakít a korábbi, sokszor leegyszerűsítő megközelítésekkel, amelyek sokáig béklyóba zárták a kifejezés szabadságának összehasonlító jogi elemzését. Hasznos pillanatfelvétel a szólásszabadság jelenlegi helyzetéről a nyugati világban, és arra is alkalmas, hogy újra felhívja olvasójának figyelmét arra, mennyire fontos e jogot folyamatosan ápolni és gyakorolni.

KOLTAY ANDRÁS

²³ Frederick M. SCHAUER: On the Relationship Between Press Law and Press Content. In: Timothy COOK (szerk.): *Freeing the Presses: The First Amendment in Action*. Baton Rouge, Louisiana State University Press, 2005. 51–68.